

A.A. Süğümlü

Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Ordu, Türkiye (afacan__11@hotmail.com)
ORCID: 0000-0002-6772-9598

**Türk Dilinin Tarihsel Sürecinde ve Çağdaş Türk Lehçelerinde *tabar* >
davar Kelimesi**

Özet

Türk toplumu açısından hayvan adları önemli bir yere sahiptir. Günümüzde hayvan adı olarak bilinen *davar* sözcüğü de uzun dönemlerden beri kullanılan kelimelerdendir. Bu çalışmada *davar* sözcüğünün kökeni ve Türk dilinin tarihi dönemlerine ait durumu incelenerek çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları, çeşitli sözlük ve eserler üzerinden taranıp incelenmiş, elde edilen veriler üzerinden leksik ve semantik analizler yapılmıştır. *Davar* kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. “tap-“ fiilinin, “tabır” (tab-ır) “hayvanların yattığı, dinlendiği, su içtiği yer” ya da “tabar” isminin söz konusu kelimenin kökeni olabileceği, görüşler arasındadır. *Davar* kelimesi semantik açıdan incelenirken mal, mülk kelimesi karşılığı olduğu dönemler ile hayvan adı olduğu dönemler verilmiştir. Kelimede süreç içerisinde bir anlam daralması, özelleşmesi ya da genişlemesi olup olmadığı konusuna da açıklık getirilmiştir. Yine tarihsel süreç içerisindeki *tabar* > *tavar*, *tıvar*, *tvar* > *tavar* > *davar* şeklindeki ses değişimlerinin nedenleri ve süreçleri üzerinde durulmuştur. Bunların yanında kelimenin farklı ağızlarda anlamları ile deyim ve diğer kalıplaşmış sözler içerisindeki kullanımları da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *davar*, hayvan, mal, tarihi Türk lehçeleri, leksik birim, semantik.

A.A. Süğümlü

PhD student at Ordu University, Turkey, Ordu (afacan__11@hotmail.com)

**The Word *tabar* >*davar* in The Historical Process of the Turkish
Language and in Contemporary Turkish Dialects**

Abstract

Animal names have an important place in Turkish society. The word *davar* (cattle), known as the name of the animal today, is one of the words that have been used for a long time. In this study, the origin of the word *davar* and its use in the historical periods of the Turkish language were examined and its usage in contemporary Turkish dialects was examined through various dictionaries and literature, lexical and semantic analyzes were made over the obtained data. There are different ideas about the origin of the word *davar*. The verb "tap-", "phrase" (tab-ır), "the place where animals sleep, rest, drink water" or the name "tabar" are ideas about the origin. When the word *davar* is analyzed in terms of semantics, the periods when its meaning was goods and property word and the periods when its meaning was the name of the animal are given. It is also clarified whether

the word has a meaning narrowing, specialization or expansion in the process. At same time, the reasons and processes of sound changes in the form of *tabar* > *tawar*, *tıwar*, *twar* > *tavar* > *davar* in the historical process are emphasized. In addition to these, the meanings of the word in different dialects and its idiomatic and stereotyped usage were also examined.

Keywords: cattle, animal, goods, historical Turkish dialects, lexical unit, semantics.

Dilleri meydana getiren unsurların başında kelimeler gelir. Türk dilinin günümüze gelen metinlerinin ve ses ifadelerinin tarihî Türk yazı dillerinde incelenmesi ile kelimelerin değişim ve gelişimleri görülerek daha iyi anlaşılabilirliği sağlanacaktır.

Göçebe Türkler için hayvan en önemli varlıktır. Türk tarihinin ilk dönemlerinden beri Türk ekonomisinin temelini hayvancılık oluşturmaktadır. Bugün ‘koyun ve keçiye verilen ortak ad ile koyun veya keçi sürüsü’ anlamına gelen *davar* kelimesi bu çalışmada leksik ve semantik açıdan incelenecektir.

1. Eski Türkçe *tabar* Kelimesinin Kökeni Hakkında

Türkçe Sözlük’te *davar* ismi; 1. Koyun ve keçiye verilen ortak ad. 2. Koyun ve keçi sürüsü: *Çoban davarı yaymaya götürdü.* şeklinde yer alırken; aynı sözlükte *davar gütmek* birleşik fiili ise 1) sürüyü otlatmak, korumak ve gerektiğinde süt sağlamak: “*Davar güden tarlaya bakan, odun kesmeye giden hep benim...*” -Y. K. Karaosmanoğlu. 2) *argo* işe yaramayan, aptal ve acemi insanları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak. → *karadavar.*” anlamlarıyla bulunmaktadır [1, s. 120].

Türkçede ilk kez Türk bengu taşlarından olan Kül Tigin Anıtı’nın doğu yüzünde *tabar*; Eski Uygurcada ise *tawar* şeklinde karşımıza çıkan *davar* kelimesinin Türkçenin en eski kelimelerinden biri olduğu söylenebilir. *Davar* kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.

Eski Türkçenin Sözlüğü’nde *tabar* ‘1. *davar*, mal, ticaret eşyası. 2. Çin kumaşı’ şeklinde geçerken *tavar* ‘1. mal, hazine; 2. *davar*; 3. (bkz. *tabar*)’ [2, s. 199, 203] anlamlarıyla verilmiştir. Clauson’a göre ‘*tavar* (< *ta(r)bar < *ta(r)bă-(X)r ?)’ kelimesinin anlamı ise ‘mal, varlık, ticari eşya, *davar*’ şeklindedir. Clauson kelimenin asıl anlamının ‘çiftlik hayvanı’ olduğunu belirterek şunları ekler:

“Çünkü çiftlik hayvanı Türk toplumunda en yaygın mal şekli; ‘mal’ genelde ve hatta özel olarak ‘ticarî, alım satım malı’. Ar. mal aynı şekilde belirsiz olduğu için, tam anlam orta dönem metinlerinde belirsiz.” Osm. XIV’teki anlamı *davar* ‘çiftlik hayvanı’ ve daha özel olarak ‘binek hayvanı’ anlamındadır.” [3, s. 442-443].

Radloff ise *dabap* şeklinde maddelediği kelimenin anlamını ‘sığır, sürü’ olarak vermiştir [4, s. 1645]. Gharib tarafından hazırlanan Sogdca Sözlük’te ise kelime *δβ’r* şekliyle ‘gift (hediye)’ ve ‘(to) give (vermek)’ anlamlarıyla geçer [5, s. 137]. *θb’r* şekliyle de benzer olarak ‘gift (hediye), giving (verme)’ anlamları bulunur [5, s. 385]. Bu bağlamda kelimenin Sogdcayla ilgisi anlaşılır. Nedalyaev *tavar* kelimesini (*TOBAP*) “davar” şeklinde açıklar [6, s. 542]. Dîvânu Lugâti’t-Türk’te *taw-* fiili ‘mala tasarruf etmek’ şeklinde anlamlandırılır [7, s. 863]. Räsänen’in sözlüğünde *tabar* kelimesi (tabar, tawar, tywar, tavar, davar) ‘mal, sahip olunan, hediye, Osmanlıda evcil hayvan, sığır’ gibi anlamlarla kullanılmaktadır [8, 451-452].

Sevortyan kelimenin gövdesini *tabır* (tab-ır) olarak ele alır ve kelimeyi ‘hayvanların yattığı, dinlendiği, su içtiği yer’ olarak anlamlandırır. Sevortyan; sözlüğünde *davar* kelimesini ‘1. Büyükbaş hayvan (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan, Karaim, Kumuk, Kazan, Kırım, Tatar Türkçelerinde ve Osmanlı Türkçesinde) 2. Dana eti (Kumuk Türkçesi) 3. Mal mülk (Drevnetyuskiy Slovar’da) 4. Hayvan sürüsü 5. Satılık mal (Kalmuk, Tatar, Özbek, Uygur, Çuvaş Türkçelerinde) 6. Çin kumaşı (Uygur, Kırgız Türkçelerinde) 7. Eve ait 8. İri, kocaman (Azerbaycan Türkçesi) 9. Haraç, cizye (Brockelmann)’ anlamlarıyla vermiştir. Kelime üzerindeki fikirlerini de ekleyen Sevortyan kelimenin ilk kökündeki heceyi *tok / tuk* ya da *tab / tav* olarak kabul eder. Türkçede /-o-/ ünlüsünün kullanılmadığına bakarak *tab - tav* varyantının daha doğru olduğunu düşünür. Sevortyan *-b ~ -k (tab - tok)* değişimini zor bulduğundan kelimenin kökü olamayacağını kelimenin *toğ-* kökünden de gelebileceğini diğer bir düşünce olarak verir. *-b ~ -ğ* değişimine *sub - suğ > su* değişiminin örnek olabileceğini ifade etse de bu konuda ispatlanmış bir düşünce olmadığını ekler. [9, 114-117]. Sevortyan’ın örneklendirdiği *sub - sug > su* gelişimi örneğinde yer alan *sug* kelimesine rastlanmadığından kelimenin *toğ* kökünden gelme ihtimali de zayıftır.

Tietze, sözlüğünde *davar* kelimesine iki ayrı madde başında yer verir. İlk kelimeyi ‘mal mülk’ anlamıyla gösterir ve kökenini Clauson’a dayandırarak Eski Türkçe *tavara* bağlar ve “*Eger bilge, eger bilmez ola yār, / Mühürsüz aña ısmarlama davar.*” cümlesiyle örneklendirir. İkinci başlıktaki ilk anlam ‘dört ayaklı çiftlik hayvanı veya onların sürüsü, bilhassa koyun ve keçi’dir. Tietze kelimenin Eski Türkçe *tavardan* gelmesinin nedenini, malın mülkün sürülerle ölçülmesi ile açıklar. “*Ol ne kuştur ki davar gibi arpa ve saman yer.*” cümlesi ile anlamı örneklendirir. Diğer anlamlar ise ‘binek hayvanı’ ve ‘yük hayvanı’dır [10, s. 501]. Bu düşünce mal mülkten hayvan sürülerine geçişi açıklar.

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde *davar* kelimesinin kökeni Eski Türkçe **dab-* fiiline dayandırılır. Kelime 'eşya, mal, çiftlik hayvanı, davar, satmak-ticaret yapmak' anlamlarıyla verilir [11, s. 1346]. Gülensoy da kelimenin **taß-* 'sahip olmak' fiiline {-(X)r} ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ifade ederken kelimenin anlamını 'davar, sığır, mal' olarak verir [12, s. 268]. Vambery'nin sözlüğünde *dav-* veya *tab-* kökleri bulunmamaktadır. Eren'in sözlüğünde ise kelimeye rastlanmamaktadır.

Görüşler kısaca özetlenecek olursa Türkçe Sözlük'te 'hayvan'; ETS'de 'mal'; Clauson'a göre 'mal, eşya, davar'; Radloff 'sığır, sürü'; Sogdca Sözlük'te 'hediye', Nedalyaev'e göre 'davar'; Räsänen'e göre 'mal, hayvan'; Sevortyan öncelikle 'hayvan'; Tietze öncelikle 'mal'; EDAL'da öncelikle 'mal'; Gülensoy'a göre öncelikle 'hayvan' anlamları karşımıza çıkar. İncelenen sözlüklerde 'mal, mülk, eşya' anlamı ile 'hayvan' anlamlarının öne çıktığı görülmektedir.

2. Eski Türkçe *tabar* Kelimesinin Tarihi Türk Lehçelerindeki Görünümü

a. Köktürkçede *tabar*

Türkçede *tavar* kelimesi ilk kez Türk bengu taşlarından Kül Tigin Yazıtı'nın doğu yüzünde aşağıdaki şekilde geçmektedir. Burada 'yer adı' anlamına gelmektedir.

(KT D 38) ... *Kaganın anta ölürtümüz, ilin altımız. Kara Türgiş bodun kop içikdi. Ol bodunug Tabarda ko(nturtumuz...)*

"...Kağanını orada öldürdük, ülkelerini aldık, Kara Türgiş halkı hep tâbi oldu. O halkı Tabar'a (yerleştirdik...)" [13, s. 528-529].

KT D 38'de geçen *tabar* kelimesinin aldığı ekin bulunma (lokatif) durumu olması da kelimenin yer adı olarak değerlendirilmesini pekiştirir. Buradaki anlam, Şirin'in Kül Tigin Yazıtı kitabında 'Cungarya Ovası'nı kuşatan dağlık bölge (?)' olarak verilmiştir [14, s. 355].

b. Eski Uygurcada *tabar* / *tawar*

Eski Uygurcadaki *tabar*, *tawar*, *twar* olarak kullanılan kelime 'en önemli varlık, mal' anlamlarıyla kullanılır [15, s. 395].

1) Eski Uygurcada *tabar* kelimesi ilk olarak Uygurların ilk dönem eserlerinden biri olan Şine Usu Yazıtı'nda da geçer. Aydın'ın Şu Yazıtı kitabında *tabar* kelimesine yazıtın güney yüzündeki metnin beşinci dizesinde rastlanır. Kelimenin anlamı çeviri bölümünde 'varlık, hayvan', sözlük bölümünde 'mal, mülk, servet' olarak verilir.

G 5... *anta ötrü türgiş karlukig tabarın alıp äbin yulıp barmış ...* [16, s. 48] "... Ondan dolayı Türgiş(ler) Karluk(lar)ın varlıklarını (hayvanlarını?) alıp evini barkını yağmalayıvermiş..." [16, s. 61].

2) Uygurcanın önemli dinî eserlerinden biri olan Sekiz Yükmeç'teki Budist Metni: Aç Pars'ta *äd tawar* ikilemesi bulunur.

ädini yinçü, äd tawar üzä tapındım [17, s. 244].

3) Uygurca eserlerden Altun Yaruk'ta *tavar* kelimesi geçer. On dört kelime “mal, mülk, varlık” anlamıyla karşılanır [18, s. 112].

tavar-ıg... az-u y(e)me tört-tin: Mülkü ve dahi dört [18, s. 29].

4) Gabain'in Eski Türkçenin Grameri'nin Ketebe Kayıtları (Çince Falcılık Kitabı) bölümünde *tawar* kelimesi vardır.

İki köñül birikdi; ögrünçi üküş. ini içi tüzültili; tawarı tälim. täprätük sayu kut kälir [17, s. 239] örneğinde *tawar* sözcüğü “mal, mülk, davar” anlamında verilmektedir. Yine aynı kitaptaki sözlük bölümünde *tawar, twar, twār* (br.) kelimesinin anlamı “mal, mülk, davar” [17, s. 297] olarak verilir.

5) Davar kelimesi, Hamilton'un İyi ve Kötü Prens adlı eserinde *taßar* şeklinde ve ‘mal mülk, ticaret eşyası’ anlamlarında karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin kökeni *taß-* sahip olmak köküne dayandırılmıştır. Metinde kelime, sadece *taßar qazyanmaq* şeklinde kullanılmıştır [19, s. 212].

(XIV.) *Taßar qazyanmaq näñ toluy ögüzkä kirip* “Mal mülk kazanmak konusunda, insan, okyanus ırmağına gidip” [19, s. 17].

6) Uygurca metinlerden Maytrisimit metninde kelime yetmiş altı kez *tavar* şeklinde ‘mal’ anlamıyla geçer [20, s. 469].

7) Daşakarmapathāvadānamālā metninde ise *tavar* kelimesi ‘mal, mülk, varlık’ anlamıyla yirmi altı kere geçmektedir [21, s. 435].

8) Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde *tavar* kelimeleri ‘1. davar, mal, ticaret eşyası 2. Çin kumaşı’ anlamlarına sahiptir. Sözlükte *tabar* maddesi de *tavar* maddesine yönlendirmektedir [22, s. 228].

c. Karahanlı Türkçesinde *tavar*

1) Kutadgu Bilig'de Kaşgarî *tavar* kelimesinin anlamını ‘canlı veya cansız mal’ ile açıklar. Oğuzlar ve benzerleri kelimeye *~tavar* der. KB'de yirmi yerde *tavar* kelimesine ‘mal, mülk, eşya’ anlamlarıyla rastlanır. On iki yerde ise *neñ tavar* şeklinde, kalıplaşmış olarak görülür.

761- *Telim neñ tavar bérđi ...* “Çok mal, mülk verdi...” [23, s. 66].

2) DLT'de ‘hayvan, Çin kumaşı’ anlamıyla kullanılmasına bakılırsa ‘hayvan’ anlamı DLT yazılmadan az önce oluşmuştur. İkilemelerin eş anlamlı ya da zıt anlamlı kelimelerden oluştuğunu dikkate alırsak *ed davar* şeklindeki kullanımı yakın anlamlıdır. DLT'de on dört yerde *tavar*, yetmiş üç yerde *tawar* kelimesine rastlanır. *Tavar* Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde “mal ve eşya” iken *tawar* genel ifadeyle ‘mal, eşya’dır [7, s. 863].

Koşni konım oğışka kılğıl añar ağırlık / Artut alıp anungil edgü tawar ugurlık “Diyor ki: yakınlarına iyilik et ve onları ağırla. Hediye kabul ettiğin zaman güzel bir şeyle karşılığını hazırla.” [7, s. 56].

Ol maña tava.r üdrüşdi “O mal vb. şeyleri seçmekte bana yardım etti.” [7, s. 109].

Ercilasun ve Akkoyunlu'nun DLT kitabı incelendiğinde tawar kelimesinin sözlük bölümünde ‘mal ve eşya’ anlamında geçtiği görülür. Bununla birlikte çeviri bölümlerinde aynı kelime ‘mal, hediye, fidye, eşya, vergi, rüşvet, eline çıkan şey’ gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır. Buna karşın *tavar* kelimesi sadece ‘mal’ anlamıyla verilmiştir. Yine kitapta *Tawarçı* ‘yük taşıyan (hayvan vb.)’, *tawarlıg* ‘servet sahibi (kişi)’, *tawarluk* ‘ambar’, *tawarsak* ‘malı seven’, *tawarsızın* ‘malsız olarak’, *taw-* ‘mala tasarruf etmek’, *tawışgan* ‘malı işleten’ kelimeleri DLT’de geçen ve kökeni *tawar* kelimesiyle aynı olan kelimelerdir.

3) Atabetü'l Hakayık'ta *tawar* ‘mal’ anlamıyla sekiz yerde geçmektedir.

AH VI/127-...*tawarsızka bilgi tükenmez tawar*

AH VIII/185-...*könüldin çıkargıl tawar suklukın* [24, s. 127].

ç. Batı Türkçesinde *davar*

d. Eski Oğuzcada *davar*

1) Bahşayış Lügati'nde *davar/tavar* kelimesi ‘1. dört ayaklı eti yenir çiftlik hayvanı ve binek hayvanı, 2. Binek hayvanı’ olarak geçmektedir. Yine incelenen sözlükte *davar arpası*, *davar ayağından*, *davar bağı*, *davar yeri*, *davardan kan alıcı* ifadeleri de bulunmaktadır [25, s. 126]. *Tavar* maddesi de *davar* maddesine yönlendirir. Sözlükte *tavla* maddesinin ‘at barınağı’ olması dikkat çekmektedir.

2) Dānişmend-nāme’de *tavar* kelimesinin ‘davar, binek hayvanı, ayaklı çiftlik hayvanı’ anlamlarına rastlanır [26, s. 380].

3) Sadru'd-din Mustafa'nın Marzubān-nāme Tercümesi'nde üç yerde geçen *tavar* kelimesinin ‘yük hayvanı’, ‘ticaret malı’ ve ‘sürü’ anlamları bulunur [27, s. 160].

4) Şeyyād Hamza'nın Yûsuf u Zelihâ (Destan-ı Yûsuf) adlı eserinde *rızki tavar* ikilemesi [28, s. 173] ‘mal, mülk, servet’ anlamları ile kullanılır.

5) Ahvâl-i Kıyâmet adlı eserde *tavar* üç yerde *davar* ise bir yerde geçer. Bu eserde kelime ‘hayvan’ anlamıyla kullanılır.

32. bab: *Uçmağ ehliniñ tavarlarıdır* [29, s. 36].

6) Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrin eserinde ‘binek hayvanı, *davar*’ anlamları ile dört yerde *tavar* şeklinde kullanılmaktadır [30, s. 754].

HŞ, 1771-...*dédi kıularla deprenmeñ birüñüz tavara yem verüñ bekleñ yerüñüz.*

7) Şirvanlı Mahmut'un Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi adlı eserinde *tavar* kelimesi 'hayvan, koyun, keçi, at' ve 'mal, mülk, binek hayvanı' anlamlarında kullanılmıştır [31, s. 132].

e. Osmanlıcada *davar*

1) Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l-Küberâ* adlı eserinde *tavar* kelimesi 'davar, varlık, servet, mal, mülk' anlamıyla geçmektedir.

... *ve azgın tavarına yidiüre ve kendü yiye ve şehavet şarabından kendüzin...* [32, s. 132].

2) Süheyl ü Nev-Bahâr'da *tavar* kelimesi 'dört ayaklı çiftlik hayvanı, davar' anlamlarında kullanılmaktadır. Yirmi yerde kelimeye rastlanır [33, s. 705].

Çalap Tangrı'dan ol ki tevfiķ i var / Dürişmez ki divşüre māl u tavar

"Cenâb-ı Hak'tan kendisine yardım gelen kişi, mal ve davar toplamaya çabalamaz" [33, s. 36].

3) Melhame-i Şeyh Vefâ adlı eserde *tavar* sözlük bölümünde de yer alan 'hayvan' anlamıyla kullanılmıştır.

11b/11 *Rum ilinde tavar kırıla ve şāh-ı Rūm bir iklim feth eyliye* [34, s. 64-65].

4) Doğu Batı Türkçesi Kuran Tercüme Sözlüğü'nde *davar* '(1) büyük baş hayvan (2) mal, mülk'; *tavar* 'büyük baş hayvan'; *tawar* '1. hayvan, davar. 2. Mal, mülk. 3. İpek'; *tawar/māl* 'canlı, cansız mal'; *tawar(ları)nı ber-* 'mallarını vermek, hislerini paylaşmak'; *tawarlıg/tawarlık* 'mal, mülk sahibi'; *tawarlık bol-* 'mal ve eşyaya sahip olmak' anlamlarında kullanılmıştır [35, s. 188, 721].

5) Işk-Nâme adlı eserde *tavar* şeklinde ve 'mal' anlamıyla geçmektedir [36, s. 275].

6) Kamus-ı Türkî adlı eserde *davar* 'alelittlak hayvan-ı ehli, hayvanat ve mevâşinin beheri. Anadolu'nun bazı taraflarında yalnız koyuna hasrolunmuştur. İstanbulca büsbütün metruktür.' şeklinde anlamlandırılır [37, s. 238]. XX. yüzyılın önemli sözlüklerinden biri olan KAT eseri incelenirse bu yüzyıldan sonra kelimenin anlamında özelleşmenin başladığı söylenebilir.

7) Osmanlı Türkçesi Sözlüğü'nde *davar* kelimesi 'besili, semirir hayvan ve binek hayvanı' anlamlarında kullanılır [38, s. 321].

f. Doğu Türkçesinde *tavar*

g. Harezmi Türkçesinde tavar

1) Mukaddimetü'l Edeb kitabında geçen *tıwar* kelimesi 'mal, davar' anlamıyla kullanılmıştır. *Tavar*>*tıwar* değişimine de rastlanır.

45/1 *Ġanîmet kıldı Taġrı musulmānlar üze kâfirlerini tıwarını*
"Tanrı Müslümanlara kafirlerin malını ganimet kıldı." [39, s. 112].

2) Nehcü'l Feradis adlı eserde *tavar/tawar* 'mal, mülk' anlamlarıyla kullanılır. Eserde yirmi yerde *tavar* geçerken iki yerde de *tawar* bulunur. *Māl tavar* ikilemesi de sıkça karşımıza çıkar.

Mālı tavarı üküş érdi taġı hiç oġlı kıızı yok érdi [40, s. 244].

3) Mu'înü'l-Mürîd adlı eserde *tawar* kelimesine iki yerde 'mal, hayvan' anlamlarıyla rastlanır.

Metā' bende ġalle tawar öy bözi [41, s. 44].

4) Kısasü'l Enbiya adlı eserde 'davar, hayvan' anlamındaki *māl tavar* ikilemesine yirmi iki yerde rastlanırken beş yerde de *tawar, twar* kelimesi geçer.

101v/18 ... *azġına yağ, arġamçı, kıyız, tawar alıp keltürdük* [42, s. 139].

49r/8 ... *māl tawarın onda birin çıkardılar* [42, s. 136].

5) Kitab-ı Gunya kitabındaki *tavar turduġı tam* ifadesi 'hayvanların bulunduğu ahır' anlamındadır [43, s. 203].

6) Harezmi Türkçesi Sözlüğü'nde *tavar* kelimesine 'mal, mülk, eşya, tavar, towar, davar, tıwar' anlamlarıyla rastlanır. *Tawar yılkı* kelimesi 'dört ayaklı hayvan'; *tawarlıġ* kelimesi 'mallı, malı mülkü olan'; *tavarsız* 'malsız' anlamında kullanılır [44, s. 573].

h. Altınordu Türkçesinde tavar

1) Fahrî'nin Hüsrev ü Şîrin eserinde kelimeye *tavar* ismiyle ve 'mal, davar, koyun, sürü' anlamlarıyla rastlanır. Eserde kelimeye altı yerde rastlanır.

Eger bilge, eger bilmez ola yār, / Mühürsüz aġa ısmarlama tavar [45, s. 156].

2) İbni Mühennā Lügatı'nda *davar* kelimesi 'malü-meta' anlamıyla karşılanmıştır. Kelime aynı anlamıyla Rusçaya geçmiştir [46, s. 27]. Kelimeden türeyen *tavarlıġ* 'mallı (tavar, mal, meta)' anlamındayken *tavarsız* ise 'malsız' anlamındadır [46, s. 70].

i. Çaġatay Türkçesinde tavar

1) Çaġatay Türkçesi Sözlüğü'nde *tavar* 'duvar bkz. dīvār, cidar, körge, paġsa' ile 'mal, kumaş, hayvan, hayvan sürüsü' anlamlarında kullanılmıştır [47, s. 1089].

2) Orta Türkçe Sözlüğü'nde *davar* 'koyun, keçi cinsinden bir hayvan

ve malü-meta' anlamında [48, s. 119], *tavar* ise 'hayvan, servet, mal, mülk' anlamlarındadır. Ayrıca sözlükte *tavarlıg*, 'zengin, varlıklı' *tavarluğ* 'hazine' *tavarsak* 'zenginliğe düşkün olan kimse' kelimeleri ve anlamları vardır.

i. Kuzey Türkçesinde *tavar*

j. Tarihî Kıpçak Türkçesinde *tavar*

1) Gülistan Tercümesi'nde *tavar* 'hayvan, binek hayvanı' anlamlarında kullanılmaktadır.

(38b-8) *İşitmedüñ mi ki; şahrâ-yı Gûr'da bir tâcir tavardan düşdi...* [49, s. 446].

2) Şerifi Şehname Çevirisi'nde *tavar* şeklinde ve 'hayvan' anlamı ile kullanılmaktadır. [50, s. 2424].

32612 *Çeri kaldı bulamaz yola çare/Sovukdan afet irdi çok tavara.*

3. Çağdaş Türk Lehçelerinde *tabar* > *davar* Kelimesinin Görünümü

Türkçede *tavar* > *davar* kelimesinin izlerine tarihî ve çağdaş hemen hemen tüm Türk lehçelerinde rastlanabilmektedir

a. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde *davar*

Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nde 'koyun ve keçiye verilen ortak ad ve koyun ve keçi sürüsü' anlamındadır [1, s. 120]. Türkmen Türkçesinde *dovar* 'bir yaşa gelmiş doğum yapmamış keçiye' verilen addır. [9, s. 114]. Azerbaycan Türkçesinde ise *davar* [51, s. 150] 'büyükbaş hayvan, iri, kocaman, koyun ve keçi, büyük iri kuşlar' anlamındadır.

Azerbaycan ağızlarında 'manda' için de kullanılır [9, s. 114]. Ahıska Türklerinde kelime 'koyun, keçi, sığır, at, eşek' için kullanılan genel isimdir [9, s. 114].

b. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde *davar*

Özbek Türkçesinde *ushoq mol (qo'y, echki)* ifadeleriyle 'çocuk ürünleri (koyun, keçi)' anlamlarında geçer [52, s. 145]. Yeni Uygurcada *tavar* Eski Uygurcadaki *tava* maddesinin ikinci anlamı olan 'Çin kumaşı' anlamına yönlendirmektedir [53, s. 394].

c. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde *davar*

Karayım Türkçesinde 'büyükbaş hayvan' [9, s. 114] anlamına gelen kelime Kumuk Türkçesinde *tuwar tü'ar şeklinde* ve 'büyükbaş hayvan, dana eti, büyükbaş sürü' [9, s. 114] anlamlarındadır. Karakalpak Türkçesi *tavar*, *tavar* şeklinde ve 'satılık mal, tekstil' [9, s. 114] anlamlarında, Karaçaybalkar Türkçesinde *tuwar* şeklinde geçmektedir [11, s. 1346]. Başkurt Türkçesinde de mal, *tuwar*, *tirlik* [51, s. 150], *tavar* [11, s. 1346] şekilleri ve 'satılık mal, bir kumaş' [9, s. 114] anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Tavar (tayap) ‘1. Mal, ürün. 2. Mahsul. 3. Satılan kumaş.’; *Tavarlık (tayarлык)* ‘Satış için ayrılmış, satmalık, satılık.’; *Tavarlıklılı (tayarлыклы)* ‘Satışa uygun, satılabilir.’ anlamlarıyla yer almaktadır [54, s. 587].

Kazak Türkçesinde *uvak, mal* [51, s. 150] kelimeleri ‘davar’ anlamıyla kullanılır. Ayrıca *Товар (tovar)* kelimesi ‘mal, ticari mal, alınıp satılabilen ticaret eşyası’ olarak tanımlanır [55, s. 631]. KTS’de *tovar* olarak geçer [56, s. 636]. Kırgız Türkçesinde ‘candık, koy, eçki’ [51, s. 150], *tabar* [9, s. 1346], *tuwar* ‘Çin kumaşı, kırmızı kumaş’ [3, s. 114] anlamlarıyla kullanılır. Türkçe-Tatarca Sözlük’te *davar* kelimesi 1) Vak mal, sarık hem keçeler ‘sığır, sarı keçi’ 2) Sarık hem keçe kötüvë ‘sarı keçe’ şeklinde iki anlamıyla bulunur [57, s. 101]. Sevortyan’ın sözlüğünde *tirlik, mal-tuar, tuğar, tuwar* ‘büyükbaş hayvan, satılık mal’ şekilleriyle yer alır [9, s. 114]. EDAL’da kelime ‘Evcil hayvan, dört ayaklı hayvan, açık renkli ipek çiçekli.’ anlamlarındadır. Tatarcada *toqman* ‘ahır’; *toqan* ‘Sığır ahırının küçükbaş hayvanlar ve tavuklar için çevrilmiş bölümü.’ anlamlarında iken Türk ağzlarında *tukuş* kelimesinin ‘teke’ anlamı da vardır [11, s. 1346]. Kırım Türkçesinde *tuvar* kelimesi kullanılır [11, s. 1346].

d. Sibirya Grubu Türk Lehçelerinde *davar*

Yakut Türkçesinde *tabaar* kelimesi Eski Uygurcada *tavar, tvar* kelimelerinden gelir [58, s. 181].

Altaycada *tabar* (Rus.) ‘mal’ anlamıyla kullanılmaktadır. *Tabariş* ise (Rus.) ‘arkadaş’ anlamındadır [59, s. 164].

Moğolca ve Kalmukçada *tawr* kelimesi ‘mal, mülk, özel eşya’ anlamındadır. İlginç bir ortak Altay ekonomik terimi olarak da kullanılır. Bununla birlikte, düzensiz tonlulara bakarsak Japoncada standart olmayan bir ilişkinin Koreceden bir ödünçleme ile olabileceğini de düşündürür [11, s. 1346].

Rusça *melkiy, rogatiy, skot* kelimeleri de kullanılır [3, s. 442]. Rusça konuşma dilinde ‘iyi bir mal’ için kullanılır [9, s. 115]. Moğolca ve Rusçada da karşılaşılan kelime alıntı kelime olarak kullanılmaktadır. Rusçaya ödünç verdiğimiz kelimelerdendir. Özelleşme anlam olayının tersi olan anlam dairesinin genişlemesine, Rusçada örnek teşkil eden kelimelerden biri de *tavariş (Товарищ)* kelimesidir. Çağatay Türkçesi Dönemi’nde *tavar* ‘sürü, mal’ > *tavar+eş* önceki dönemlerde yalnızca “ticari ortaklık, ticari arkadaşlık” için kullanılan bir terimdi. Bugün Rusçada *tavariş* kelimesi, anlamı genişlemiş olarak ‘genel bir arkadaşlığı’ karşılamaktadır [60, s. 132].

e. Çuvaş Türkçesi

Genel Türkçeden farklı ses yapısına sahip olan Çuvaşçadaki bu

kelimenin genel Türkçe ile ilgisi olmadığı düşünülür. Çuvaş Türkçesinde *tabap (tavar)* kelimesi ‘eşya, mal’ anlamında kullanılır.

Kışın, İdil donunca ülkenin çeşitli yerlerinden Çeboksarı’ya gönderilmiş bütün malları Kanaş istasyonundan kızakla çekip getirmek gerekti [61, s. 679].

4. Eski Türkçe *tabar* Kelimesinin Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Görünümü

Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü) incelendiğinde *davar* kelimesi:

- 1) ‘İnek, öküz, katır, eşeğe verilen ad’ -Şenoba *Uludere- Hakkari.
- 2) ‘Koyun’ - Arpaçay, Kars.
- 3) ‘Davar, koyun ve keçi sürüsü’ -Diyarbakır.
- 4) <ET *tabar*: ‘koyun sürüsü’ - Erzincan Merkez.
- 5) <ET *tabar*: ‘koyun; koyun sürüsü; keçi; dağ keçisi; akılsız kimse.’

Davar oğli davar: Sövgü sözü. *Davar eti*: Koyun eti- Erzurum.

- 6) ‘Keçi, keçi sürüsü; keçi koyun karışık sürü’ - Adana- Osmaniye [62].

Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü) incelendiğinde *tavar* kelimesi:

- 1) ‘Koyun’ -Çorum.
- 2) ‘Koyun sürüsü’ -Tokat.
- 3) ‘İçinde küllü su bulundurulmuş kap’ - Erbaa/Tokat.
- 4) ‘Mangal’ -Hacılar/*Hekimhan/Malatya.
- 5) ‘Büyük’, *Tavar uşag*- Kerkük.
- 6) <ET *tabar*: ‘davar, keçi sürüsü’ -Artvin/Yusufeli/Uşhum Köyü [62].

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü’nde ise *doğar* kelimesinin ‘küçükbaş hayvan ya da üç yaşa gelmiş dana’ anlamında kullanılması dikkati çeker [63, s. 1536]. Yine aynı sözlükte *davar bezeği, davarcık, davar doluk, davar düğünü, davarın yüzü, davar kopmuşu, davar kuhu, davaryancı, davar yolu* çeşitli ağzılarda kullanılan ifadelerdir [63]. *Davar* kelimesi Anadolu’nun bazı bölgelerinde yalnız ‘koyun’ için kullanılmıştır. İstanbul’da ise büsbütün kullanımdan düşmüştür [32, s. 132].

5. Tespit ve Değerlendirmeler

5.1. Fonetik Değişiklikler

5.1.1. *t- > d-* Değişimi:

Kelime fonetik açıdan incelendiğinde ilk olarak *t- > d-* değişimi ile karşılaşılır. Oğuzlarla onlara yakın olanlar, kelimedeki /t-/ sesini /d-/ sesine çevirir. Türkler (Karahanlılar) “deve”ye *tewey* derken Oğuzlar *devey* der.

Bunun gibi “delik” manasına gelen kelime Türklerde *öt* Oğuzlarda *öd* olur. Bu açıklama; XI. yüzyılın ikinci yarısında Oğuzcada *t- > d-* değişimi başlamıştır, biçiminde değerlendirilebilir. Kaşgarlı'nın verdiği bu bilgiyi XI. yüzyıl sonrası Oğuzcasında kurallı bir *t- > d-* değişiminin varlığı şeklinde anlamaya imkân yoktur. Çünkü Kaşgarlı'nın söylediklerini tanıklamak üzere verdiği bu örnekler dışında eserde değişimin genel durumunu yansıtmak pek çok örnek vardır [64, s. 244]. KB'nin indeksi incelendiğinde *taá, taát, ùaú, tal, tam-, tara-, tariá, tariáçı, tariálaá, tarıt- tavar, tayaú, tayan-, teg- tegme, tegür-, vb.* fiillerinin /t/ sesi kullanılarak yazıldığı görülmektedir. Bu durum da KB'de *t- > d-* değişiminin henüz gerçekleşmediğini gösterir [65, s. 256].

5.1.2. b > v Değişimi:

İncelenen kelimedeki diğer değişim de ön, iç ve son seslerdeki *b > v* değişimidir. Kaşgarlı, /b/ ile /ff/ arasında boğumlanan /w/ sesi ile Oğuzca /v/ sesi değişiminin daha çok iç ve son seste olduğunu belirtir. *Ab > av, eb > ev* örneklerini verir. Eserin başka yerlerinde de Oğuzca kaydıyla *tavar* ‘cansız mal’ *savaş, savcı* ‘sözcü’, *sewük, sevün-, yavlak* ‘kötü’ vb. sözleri yer almıştır. KB incelendiğinde *b- > v-* değişiminin henüz tam olarak gerçekleşmediği ama bu değişime giderken *b- > w- > v-* aşamasının ortalarında bulunduğu görülmektedir [65, s. 255].

Karahanlı Türkçesindeki çift dudak /v/’si (*w*) Çağataycada diş-dudak /v/’si olmuştur: *iv < ew, tavar < tawar*. Fakat *su < suw* şeklindedir [66, s. 430].

5.2. Semantik Gelişmeler

Taranılan dönem içerisinde kelimenin ‘mal’ genel anlamı kaybolmadığı görülürken ‘çiftlik hayvanı, binek hayvanı’ anlamları da genel anlama eklendiği için Eski Anadolu Türkçesi sonuna kadar anlam daralması veya özelleşmeden değil anlam genişlemesinden söz etmek daha uygundur [11, s. 496-497]. ‘Mal, mülk, davar’ anlamıyla karşımıza çıkan kelimenin anlamına, Uygur Türkçesi Dönemi’nde, Çinlilerle yakın temasın etkisiyle olsa gerek, ‘Çin kumaşı’ anlamı da eklenmiş ve kelimenin anlam alanı genişlemiştir.

Tavar ile ilgili sözcüğü aşağıdadır:

eđ tavar: Clauson ikilemenin ‘cansız ve canlı mal’ anlamı olduğunu belirtir ve bunun nedenini çiftlik hayvanının Türk toplumunda en yaygın mal şekli olmasına bağlar. ‘Mal’ kelimesi genelde ve hatta özel olarak ‘ticari, alım-satım malı’ anlamındadır. Arapça ‘mal’ orta dönemlerde belirsizdir [3, s. 442-443]. Osmanlı Dönemi XIV. yüzyılda kelimenin anlamı “çiftlik hayvanı” ve daha özel olarak ‘binek hayvanı’ olarak

kaydedilmiştir. Burada anlam özelleşmesi ile karşılaşıldığı söylenebilir [61, s. 496]. Räsänen'e göre *ed davar* 'işlenmiş hayvan derisi ve hayvan' anlamındadır. Bu ikileme eş anlamlı ve yakın anlamlı oluşuma aykırıdır. *Ed davar* ikilemesinin doğru çevirisi 'varlık ve zenginlik' olarak verilmiştir. Bulunan XIV. ve XV. asırdaki metinler incelenirse kelimenin küçükbaş ve büyükbaş hayvan anlamında kullanıldığı görülür. Eski Uygur Dönemi'nde 'kumaş' anlamı ticarete takas usulü ile belgelerde görülür. Bu yüzden kelimenin 'ticari mal' anlamı da vardır. Orta Asya'nın Çin'e yakın kısımlarında üretildiği için kelimeye Uygurlarda 'Çin kumaşı' da denmiştir [9, s. 115].

davar gütmek: 'Sürüyü otlatmak, korumak ve gerektiğinde süt sağlamak ile işe yaramayan, aptal veya acemi insanları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak (argo)' anlamlarında kullanılır.

Davar güden, tarlaya bakan, odun kesmeye giden hep benim (Y. K. Karaosmanoğlu) [1, s. 476].

davar bezeği: 'Kurban Bayramı' [38, s. 321].

davar eri: 'çoban' [38, s. 321].

davar kırcını: 'Salgın, öldürücü, davar hastalığı; davar kırımı; davar kesip yağ yapma' anlamlarında kullanılır [67, s. 593].

tavar dutmak: 'Davar beslemek, davarcılık yapmak' [68, s. 205].

davar şalma eylemek: 'Hayvanı başıboş bırakmak' [68, s. 205].

Kar, küremeyle kalkar; davar üremeyle artar [67, s. 593]

Davarın alası dışından, adamın alası içinden: 'İnsanların sıkıntısı bilinmez, batındır' [38, s. 321] atasözü kullanılır.

SONUÇ

Göçebe bir toplum olarak bilinen Türk toplumu açısından hayvan adları önemli bir yere sahiptir. Türklerin ilk zamanlarından bugüne kadar gelen kelime, tarihsel süreç içinde farklı şekillerde yaşamış olup günümüzde de kullanılmaktadır. Kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler olsa da Gharib tarafından hazırlanan Sogdca Sözlük'te kelimeye yakın anlamlarla rastlandığından kelimenin kökeninin Sogdca olma ihtimali vardır [5, 451-452]. Çalışmada incelenen farklı eserlerde (DLT, EUTS, Sevortyan sözlüğü...) *tavar* kelimesinin 'Çin kumaşı', *Tavgaç* kelimesinin de 'Çinli' anlamında olması ilk dönemlerde iki kelime arasında bağlantı olabileceğini düşündürür.

Tarihî devirlerdeki fonetik yolculuğu aşağıdaki tabloda yer alan *tabar* > *davar* kelimesinin ses değişikliklerine uğrayarak günümüze kadar Türkler için önemli sayılabilecek pek çok eserde kullanıldığı görülür.

Tablo 1: Fonetik Değişimler Açısından İncelenen Eserlerde *tabar* > *davar* Kelimesi

Kelime Eser	<i>Tabar</i> KT, ŞU, ETG, EUTS	<i>Tawar</i> SY, KB, DLT, AH, ME, DBKTS, NF, MM, KE, HATS	
Kelime Eser	<i>taβar</i> İKPÖ	<i>Twar</i> ETG, KE	<i>tıwar</i> ETG, ME
Kelime Eser	<i>Tavar</i> AY, M, D, EUTS, DLT, BL, DA, MT, YZ, AK, HŞ, TİKT, KK, SN, MŞV, DBKTS, IN, NF, KE, KİG, HATS, FHŞ, ÇTS, OTS, GT, ŞŞÇ		
Kelime Eser	<i>Davar</i> BL, DBKTS, KAT, OS, İML, OTS		

Semantik gelişmeler üzerinde durulacak olursa Türklerin en eski yazılı belgelerinden olan Türk bengu taşlarından *Kül Tigin Yazıtı*'nın doğu yüzünde kelime *tabar* şekli ile 'yer adı' anlamında bulunmaktadır. Eski Uygurcada şekil değiştirerek genellikle *tawar* şeklinde kullanılan kelimenin 'mal mülk' anlamlarının ön planda olduğu söylenebilir. Anlam geçişinin olduğu Karahanlı Dönemi eserlerinden KB'de malın canlı ya da cansız olabileceği belirtilmiştir. DLT'de ilk anlamın 'hayvan' olması divanın yazımından önce kelimenin hayvan anlamının ön planda olduğunu gösterir. DLT'de *tavar* sadece 'mal' anlamındayken *tawar* kelimesi 'mal, hediye, fidye, eşya, vergi, rüşvet, eline çıkan şey' gibi anlamları vasıtasıyla malın ne şekilde olduğunu detaylandırması açısından önemlidir. *Ed davar, neñ tawar* şeklindeki kalıplaşmış kullanımları da görülen kelimenin ayrıca *taw-* 'mala tasarruf etmek' kökünden türetilmiş *tawarçı, tawarlıg, tawarsak* gibi farklı türevleriyle de karşılaşmaktadır. AH'da ise kelime; *tawar* şeklinde yine 'mal' anlamıyla kullanılır. Kelimenin, özellikle ilk olarak Karahanlı Dönemi'nde kullanılan 'hayvan' anlamı Harezmi, Altınordu ve Çağatay dönemlerinde 'mal ve hayvan' anlamlarıyla birlikte kullanıldığından anlamın iki ayrı anlama geliştiği söylenebilir. Kelimenin günümüz anlamına ilk geçişi DLT'deki 'hayvan' sözlük anlamıyla olmuştur.

Eski Oğuzca eserlerde 'hayvan' anlamı detaylandırılarak hayvanın ayak sayısı, türü gibi özellikler de verilmiştir. Ayrıca *davar* ve *tavar* gibi farklı kullanımlar bulunmaktadır. Eski Oğuzca gibi Tarihî Kıpçak Türkçesinde de 'hayvan' anlamı ilk akla gelen anlamdır. Osmanlıcada ise kelime, genellikle yine 'hayvan' anlamıyla kullanılmaktadır. Bu dönemde bazı eserlerde *mal davar* ikilemesinin sık kullanıldığı söylenebilir. Malın ve *davar*'ın farklı anlamlar içermesi nedeniyle anlam daralması bu dönemlerde devam etmektedir. Günümüzde de kullanılan ikilemedeki mal kelimesinin

A.A. Süğümlü. Türk Dilinin Tarihsel Sürecinde ve Çağdaş Türk Lehçelerinde

Türk Dil Kurumu Sözlük'te bir anlamının da 'büyükbaş hayvan' olduğu görülmektedir. Kelimenin günümüz anlamı 'küçükbaş hayvan' olduğundan iki kelimenin yan yana kullanıldığı durumlarda büyükbaş ve küçükbaş hayvan kastedildiği söylenebilir.

Doğu Türkçesinin Harezmi Türkçesi kolunda kelimenin 'davar, hayvan' anlamları bulunmaktadır. *Mal davar* ikilemesi bu dönemde de sık kullanılmaktadır. Kelimenin daha çok *tavar* şeklinde kullanıldığı Altınordu ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde ilk akla gelen anlamının 'mal', sonraki anlamın 'hayvan' olduğu görülür.

Türklerin sahip olduğu her şey için kullanılan kelimenin göçebe bir toplum olan Türklerin en değerli varlığı hayvanları olduğu için bu anlama geçmiş olduğu düşünülebilir. Tietze, sözlüğünde Türklerde malın mülkün hayvan sürüleriyle ölçüldüğü üzerinde durmuştu. Bu bağlamda kelimenin ilk zamanlar kullanılan 'mal' anlamına 'hayvan ve kumaş' anlamları da eklenmiştir. Günümüz Türkiye Türkçesinde ise 'koyun ve keçiye verilen ad' olarak anlam daralmasına uğradığı düşünülebilir.

Oğuz ve Kıpçak Grubu Türk lehçelerinde daha çok 'hayvan' anlamlarıyla karşılaşılan kelime, Karluk ve Sibirya Grubu Türk lehçelerinde daha çok 'mal, eşya' anlamıyla kullanılır. Kelimenin incelenen çağdaş Türk lehçelerinde daha çok 'hayvan' anlamı bulunmaktadır.

Bu çalışma ile *tabar* > *davar* kelimesinin tarihî dönemlerdeki, çağdaş Türk lehçelerindeki ve ağızlardaki kullanımları incelenmiştir. Fonetik ve semantik yönden değerlendirilen kelimenin yine tarihsel süreç içerisindeki *tabar* > *tavar*, *tıwar*, *twar* > *tavar* > *davar* ses değişimleri üzerinde durulmuştur. Bunların yanında kelimenin deyim ve kalıplaşmış kullanımlarına da yer verilmiştir.

Kısaltmalar

AH: *Atabetü'l Hakayık*

AK: *Ahvâl-i Kıyâmet*

AY: *Altun Yaruk*

BL: *Bahşayış Lügati*

BL: *Bahşayış Lügati*

ÇTS: *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*

D: *Daşakarmapathâvadânamâlâ*

DA: *Dânişmend-nâme*

DBKTS: *Doğu Batı Türkçesi Kuran Tercümeleeri Sözlüğü*

DLT: *Divânu Lugât-it Türk*

EDAL: *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*

KAT: *Kamus-ı Türki*

KB: *Kutadgu Bilig*

KE: *Kıtasü'l Enbiya*

KİG: *Kitab-ı Gunya*

KK: *Kenzü'l-Küberâ*

KT: *Kül Tigin*

KTS: *Kazak Tiliniñ Sözdigi*

M: *Maytrısimit*

MM: *Mu'inü'l-Mürîd*

MŞV: *Melhame-i Şeyh Vefâ*

MT: *Marzubân-nâme Tercümesi*

NF: *Nehcü'l-Ferâdis*

OS: *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*

ET: <i>Eski Türkçe</i>	OTS: <i>Orta Türkçe Sözlüğü</i>
ETG: <i>Eski Türkçenin Grameri</i>	ÖTS: <i>Örnekleriyle Türkçe Sözlük</i>
EUTS: <i>Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü</i>	SN: <i>Süheyl ü Nev-Bahâr</i>
FHŞ: <i>Fahrî'nin Hüsrev ü Şîrin</i>	SY: <i>Sekiz Yükme</i>
GT: <i>Gülîstan Tercümesi</i>	ŞŞÇ: <i>Şerîfi Şehnâme Çevirisi</i>
HATS: <i>Harezmi Türkçesi Sözlüğü</i>	ŞU: <i>Şine Usu</i>
HŞ: <i>Hüsrev ü Şîrin</i>	TİKT: <i>Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi</i>
IN: <i>Işk-Nâme</i>	YTS: <i>Yeni Tarama Sözlüğü</i>
İKPO: <i>İyi Kötü Prens Öyküsü</i>	YZ: <i>Yüsuf u Zelihâ (Destân-ı Yüsuf)</i>
İML: <i>İbni Mühennâ Lügati</i>	

Kaynakça

1. *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 2005.
2. Bayat, F., Aliyeva, M., E., *Eski Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008.
3. Clauson, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford at the Clarendon Press., 1972.
4. Radloff, W., *Uigurische Sprachdenkmäler*, S. Malov yay., Leningrad, 1928.
5. Gharib, B., *Sogdian Dictionary*, Sogdian-Persian-English. Farhangian Publications, Tehran, 1995.
6. Nedelyaev, V., M., ve diğerleri, *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad: İzdatel'stvo Nauka, 1969.
7. Ercilasun, A., B., Akkoyunlu, Z., *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti 't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, (3. Baskı), 2018.
8. Räsänen, M., *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki, 1969.
9. Sevortyan, E. V., *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*, Moskova, 1974.
10. Tietze, A., *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Cilt 2. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları, 2017.
11. Starostin, Dybo, Mudrak. *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. 2003.
12. Gülensoy, T., *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
13. Ercilasun, A., B., *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.
14. Şirin, H., *Kül Tigin Yazıtı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul. (2. Baskı), 2019.
15. Civelek, Ö., *Dindışı Eski Uygurca Metinlerin Karşılaştırmalı Sözvarlığı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2006.
16. Aydın, E., *Şine Usu Yazıtı*, Çorum: KaraM Yayınları, 2007.
17. Gabain, A. V., *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları, 1988.
18. Ölmez, M., *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizini, 1991.
19. Hamilton, J., R., *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev.: Vedat Köken), Ankara: TDK Yayınları, 2011.
20. Tekin, Ş., *Uygurca Metinler II Maytrisimit*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

A.A. Süğümlü. Türk Dilinin Tarihsel Sürecinde ve Çağdaş Türk Lehçelerinde

21. Elmalı, M., *Daşakarmapathāvadānamālā*, Giriş-Metin-Çevir-Notlar-Dizin. Türk Dil Kurumu, Ankara. 2016.
22. Caferoğlu, A., *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 260. 1968.
23. Arat, R. R., *Yusuf Has Hacip-Kutadgu Bilig II Tercüme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959.
24. Demiryürek, H., *Atabetü'l- Hakayık'ın Gramatikselsel Bağlam ve Sıklık Sözlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2012.
25. Turan, F., *Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügati*, Bilimsel Akademik Yayınlar, İstanbul. 2001.
26. Saluk, R., G., *Edebî Bir Metin Olarak Dânişmendnâme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 2013.
27. Özavşar, R., *Marzubānnâme Tercümesi, Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır. 2009.
28. Alibekiroğlu, S.-Çelik, S., “Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf ve Zelihâ'sının Söz Varlığına Dair Bir İnceleme”, *Asia Minor Studies-International Journal of Social Sciences*, (C:6, S:12), 2018.
29. Çelik, N., *Ahval-i Kıyâmet (Metin-Çeviri)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh-Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bilecik, 2019.
30. Tülübaş, T., *Hüsrev ü Şirin (Metin-Dil Özellikleri-Gramatikal Dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Muğla, 2017.
31. Arslan, T., *Şirvanlı Mahmud Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1991.
32. Atmaca, E., *Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Söz Varlığı ve Anlam Olayları*. Palet Yayınları, Ankara, 2017.
33. Çiğâ, Ö., *Süheyl ü Nev-bahâr (Metin, Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
34. Atasoy F., O., *Melhame-i Şeyh Vefa Giriş-Metin-Sözlük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2001.
35. Ünlü, S., *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercüme Sözlüğü*, İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2012.
36. Yüksel, S., *Mehmed Işk-nâme (İnceleme-Metin)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları:150, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965.
37. Yavuzarslan, P., *Sami, Ş., Kamus-ı Türkî*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015.
38. Parlatur, İ., *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2012.
39. Güner, N., *Mukaddimetü'l-Edeb Grameri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri, 2008
40. Şeker, A., *Nehcü'l-Ferâdis Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi Nüshası (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2018.

41. Çürük, M. S., *Mu'înü'l Mürîd (Giriş, Metin, Notlar, Açıklamalar, Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
42. Ata, A., *Kıyasü'l-Enbiyâ*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997
43. Tezcan, S., *Kitâbu'l-Gunya Harezmi Türkçesinden Anadolu Türkçesine Aktarılmış Bir İlmihal Kitabı, Türk Dilleri Araştırmaları*, C:5, Ankara, 1995.
44. Ünlü, S., *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Eğitim Yayınevi. 2012.
45. Gülmez, M., *Fahri'nin Hüsrev ü Şirin'i*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. 2003.
46. Battal, A., *İbnü Mühennâ Lûgati*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.
47. Ünlü, S., *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2013.
48. Bayat, F., *Orta Türkçe Sözlüğü*, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008.
49. Özkan, M., *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 562, Ankara, 1992.
50. Kültürel Z.-Beyreli, L., *Şerifi Şehnâme Çevirisi Cilt-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.
51. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
52. Yusupova, N., *Türkçe-Özbekçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
53. Kurban, İ., *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 615, Ankara, 1995.
54. Özşahin, M., *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
55. Koç, K., Bayniyazov, A., Başkapan, V., *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Алматы, 2012.
56. Telgoja Janüzakov, *Kazak Tiliniñ Sözdigi*, 1999.
57. Ehmetyanov, R. ve Diğerleri, *Türkçe-Tatarca Sözlük*, Aktaran: M. Öner, Ankara: Türk Dil Kurumu. 2014.
58. Vasiliev, Y., *Türkçe- Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
59. Bayram, B., *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
60. Naskali, Gürsoy, E., Duranlı, M., *Altayca-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları:725, Ankara, 1999.
61. Arslan, Erol, H., *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: TDK Yayınları, 2011.
62. Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü), TDK web sitesinden 02.10.2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.
63. *Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları, S:211/4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993.
64. Korkmaz, Z., Kaşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi, *Türk Dili*, S. 253, Divan-ı Lügati't-Türk Özel Sayısı, Ankara: TDK Yayınları, 1973.
65. Gül, M., "Kutadgu Bilig'deki Oğuzca Unsurlar", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2005.
66. Ercilasun, A., B., *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
67. Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Ankara: MEB Yayınları. 1995.
68. Yeni Tarama Sözlüğü, (Hazırlayan: Cem Dilçin), Ankara: TDK Yayınları, 1983.

Аңдатпа

Жануар атаулары түрік қоғамында маңызды орын алады. Бүгінгі күні жануарлардың атауы ретінде белгілі «давар» *мал* сөзі – ежелден бері қолданылып келе жатқан сөздердің бірі. Бұл мақалада «давар» сөзінің этимологиясы және оның түрік тілінің тарихи кезеңдерінде қолданылуы зерттеліп, қазіргі түрік диалектілерінде қолданылуы әр түрлі сөздіктер мен еңбектер арқылы сарапталып, жинақталған мәліметтерге лексикалық және семантикалық талдаулар жасалды. «Давар» сөзінің шығу тегі туралы әр түрлі пікірлер бар. Семантика тұрғысынан талдағанда, бұл сөздің *тауар*, *мүлік* сөзі болған кезеңдер, *жануардың атауы* болған кезеңдер берілген. Сонымен қатар, сөздің тарихи кезеңдердегі семантикалық өзгерістері де нақтыланған. Тағы да тарихи процесте *табар* > *тавар*, *тивар*, *тварь* > *тавар* > *мал* формасындағы дыбыстық өзгерістердің себептері мен процестері баса айтылған. Бұлардан басқа сөздің әртүрлі диалектілердегі мағыналары, оның идиомалық және стереотиптік қолданылуы да зерттелді.

Кілт сөздер: мал, жануар атауы, тауар, тарихи түрік диалектілері, лексикалық бірлік, семантика.

(А.А. Сююмлю. Тарихи және қазіргі түркі тілдерінде «табар»-«давар» сөзі)

Аннотация

Названия животных занимают важное место у тюркских народов. Слово «давар» (крупный рогатый скот), известное сегодня как название животного, является одним из слов, используемых в течение долгого времени. В этой работе было изучено происхождение слова «давар» и его позиция в исторические периоды тюркского языка, его использование в современных тюркских диалектах было изучено с помощью различных словарей и работ, а полученные данные были исследованы лексическим и семантическим анализом. Существуют разные мнения о происхождении слова «давар»... При семантическом анализе были указаны периоды, в которых это было слово *товар*, *мульк* и периоды, когда это было название животного. Также уточняется, семантические изменения слова в различных исторических периодах тюркского языка. Кроме этого подчеркиваются причины и процессы звуковых изменений в форме *табар* > *тавар*, *тивар*, *твар* > *тавар* > скот в историческом процессе. В дополнение к этому, также были изучены значения слова в различных диалектах, а также его идиоматическое и стереотипное использование.

Ключевые слова: крупный рогатый скот, животное, товары, исторические тюркские диалекты, лексическая единица, семантика.

(А.А. Сююмлю. Слово «табар»-«давар» в исторические периоды и в современных тюркских диалектах)